

RIJEČ

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu historijuBroj 57
Godina XXIX
Maj, 2024.
[str. 245-254]

© Monos 2024

RIJEČ

Tajni život romana

Jusuf Trbić

Književnost je fascinantno područje koje nas vodi u različite svjetove i omogućava nam da doživimo različite sudbine i iskustva. Autor članka naglašava ne samo važnost riječi i knjiga, koje obogaćuju našu stvarnost, već posebno ističe važnost i odlike onog književnog postupka, koji kombinira stvarne i lažne elemente, fragmentarnost i mistifikaciju. Za primjer navodi Danila Kiša, koji je vješto koristio takve tehnike u svojim djelima. Njegov roman "Grobnica za Borisa Davidoviča" je izvanredan primjer književne mistifikacije, gdje se na zanimljiv način prepliću stvarnost i fikcija. U književnim djelima u kojima pisci primjenjuju takav postupak, oni se pojavljuju ne više kao "božanski" stvaraoci, već kao bilježnici koji iznose činjenice i njihove izvore. Ali ni ti izvori nisu stvarni jer je u književnom djelu Izvor svega bukvalno sam stvaralac: i imena i događaja i "čitavog tog fiktivnog svijeta". U pravu je autor kad tvrdi da su izvori "samo dio ukupne mistifikacije koju tekst proizvodi.". U ovom članku pruža čitaocu retrospektivu nastanka i zanimljivog "puteševlja" svog romana "Legenda o Bijeloj džamiji" - od stvarnosti do fikcije i nazad. Upravo u tom romanu vješto se prepliće ta "pomalo neobična mješavina dokumentarnog i književnog, fiktivnog i stvarnog, sna i stvarnosti": Radi se o 30 vješto poredanih tekstova, zapravo fiktivnih pisama i dokumenata koji nisu nikad postojali u stvarnosti. Arhaičnim stilom i jezikom kojim su ispisani ti tekstovi postiže se njihova autentičnost dok lebde između stvarnosti i sna. Tako i počinje "tajni život romana".

Ključne riječi: *Legenda o Bijeloj džamiji, Bijeljina, Jusuf Trbić, književnost, roman*

Da li književnost prepisuje život, ili je obrnuto, i gdje prestaju granice stvarnog, a počinje izmaštano? Ta vječita pitanja literarnog stvaralaštva stara su, valjda, koliko i pisanje samo. Književno djelo je zaseban svijet, svijet s onu stranu ogledala, to je alhemičarska radionica u kojoj se vazduh koji dišemo pretapa u čudesni sjaj zlata i u kojem vladaju neka druga pravila, daleko od uobičajenog života. Posmatranje književnog djela kao prikaza stvarnog života odavno je već sasvim deplasirano, sve književno je djelo mašte, to je carstvo pisca i njegov lični svijet. Ali, kad pisac završi i pošalje svoje djelo u svijet, ono često dalje nastupa kao zaseban organizam, odvojen od stvaraoca i obilježen sopstvenom sudbinom. Lutanja Odisejeva, tragična ljubav Romea i Julije, groteskno herojstvo Don Kihota, nestvarni Borhesovi

junaci, sve su to amblemi vremena, već odavno nezavisni od svojih tvoraca. Književni tekst nadrasta tako svog autora, napušta ga i odlazi u neku drugu dimenziju, koja pripada samo čitaocu. A taj čitalac nadograđuje književni tekst i obogaćuje razumijevanje drugih književnih djela, nekad pročitanih. Nakon pojave velikih pisaca, sva dotadašnja književnost čita se s novim razumijevanjem. Ili, što bi rekao Borhes, svaki pisac stvara svoje prethodnike. Čitav svijet postoji samo zato da život pretvori u knjigu, jer, univerzum je jedna beskrajna knjiga koju može obogatiti samo onaj koji je čita. On otvara vrata vječnosti za sebe i za sve nas i produžava vrijeme utisnuto u bjelinu papira, ono što zauvijek ostaje.

Riječ je temelj svijeta, njegova boja, težina i postojanost. Riječi smještene u knjigu opisuju početak i kraj, opisuju i čine stvarnim sve što postoji. Onaj ko knjigu čita prevodi neopisivo u stvarno. I često se, u toj novoj stvarnosti koja nastaje u odnosu čitaoca prema djelu, sasvim izgubi autor.

Meni se to dogodilo s jednim tekstom koji je nastao slučajno, a kad je objavljen, otrgao mi se iz ruku, pobjegao na razne strane, pa je objavljivan nebrojeno puta na društvenim mrežama bez ikakve veze s autorom, a našao je mjesta čak i u antologijama starih bosanskih tekstova, u TV emisijama i dokumentarnim filmovima. Naravno, bez mene. Naslov mu je "Pismo Husein-efendije Užičanina upućeno hafizu Abdulahu u Bijeljinu 1887. godine". Tekst sam napisao u Disburgu, gdje sam živio kao izbjeglica, za mog tetka Mehmedaliju Pašalića, starog bijeljinskog glumca-amatera, koji je to pročitao na druženju Bosanaca u Vesterburgu kod Limburga. Učinilo mi se zanimljivim da arhaičnim jezikom, kakvim bi se mogli služiti ljudi u vremenu progona muslimana iz Srbije, opišem njihovu golgotu, sasvim nalik na ono što smo doživjeli i mi, u vremenu koje je tek minulo. Na taj tekst sam skoro zaboravio,

kad sam ga pronašao u rukopisima dok sam spremao moju knjigu "Gluho doba" (izašla 2005. godine), i zaključio da bih, s obzirom na temu, mogao da ga smjestim u knjigu, kao prolog, završni tekst, kao podsjećanje na usud ponavljanja zla i kao svojevrsno upozorenje onima koji lako zaboravljaju. Ni u jednom trenutku nisam pomislio da bi iko mogao vjerovati da se radi o nekakvom autentičnom pismu, iz neke prašnjave arhive, jer bi, u takvom slučaju to moralo biti naznačeno. Iako, kao što znamo, u savremenoj književnosti ni takve napomene ne moraju biti istinite. Ali, već na promociji u Gradačcu veliki tuzlanski pisac Nijaz Alispahić "pohvalio" me je pred publikom zato što sam našao tako vrijedan dokument. Bilo mi je to malo smiješno, pa sam posjetiocima otkrio da sam pismo ja napisao, ali neka to ostane naša tajna. Nije prošlo mnogo, prof. dr. Kadrija Hodžić, tadašnji dekan Ekonomskog fakulteta u Tuzli, koji je u to vrijeme bio urednik "Preporodovog" časopisa, zamolio me je da mu pošaljem nekoliko pjesama i "još nešto", što odaberem. Poslao sam mu pjesme i navodno pismo Husein-efendije, i nisam se malo iznenadio kad sam to moje pismo vidio u časopisu: kao uvodni tekst, u kojem se čitaoci obavještavaju kako su, eto, naši preci znali lijepo pisati i kako bi, bar po tome, trebalo da se ugledamo na njih. Nazovem Kadriju, i kad sam mu rekao o čemu se radi, on se zbunio. "Šta sad da radim", pitao me. "Ne brini", kažem ja, "napisaću odgovor na to pismo, a ti ga objavi u sljedećem broju, uz napomenu da turske pošte sporo dostavljaju pisma, pa je taj odgovor stigao tek nakon sto godina." Time sam posijao u sebi klicu koja je počela da se budi, pogotovo kad je taj moj tekst osvanuo na društvenim mrežama, i krenula bujica koju više niko nije mogao zaustaviti. Tada sam pomislio: a kakva bi bila zbrka kad bih napisao knjigu takvih tekstova? I tako je

nastao roman "Legenda o Bijeloj džamiji" (prvo izdanje 2011, drugo 2014. godine).

Prije toga, u istraživanjima za knjigu o prošlosti Bijeljine i Janje našao sam mnogo podataka koje sam iskoristio za nove tekstove u starom stilu. Tim autentičnim podacima dodao sam izmišljene, originalne dokumente dopunio sam nepostojećim, stvarne ličnosti su se susrele sa imaginarnim, dopunio sam svojeručno čak i neke originalne tekstove (Evlije Čelebije i Egona Ervina Kiša) i sve to začinio navodnim činjenicama o izvorima iz kojih je sve to uzeto. Književnik Atif Kujundžić je u recenziji napisao:

Riječ je o tekstu koji je ispleten od stvarnosti i sna, dokumentarnog i književnog, faktičkog i umjetničkog, stvarnog i snovitog. Tako će se čitatelj naći ispred priče u kojoj ne zna mnogo o stanju stvari i pojedinostima, pa će mu dokumentarno izgledati kao književno i obrnuto, književno kao dokumentarno. Ta vrsta upredanja dokumentarnog i književnog je poetski energična opcija dolaska i do umjetničkog rezultata. Trbićev postupak nije nov, ali je dobro i smišljeno izveden na razini općenito naše i konkretno bijeljinske stvarnosti. Naime, Trbić ima u vidu kako smo imali državu, zavičaj, rodni grad, zgrade, ulice, domove, bogomolje, a sada ih nemamo. Da li smo ih imali, uopće?! Kako smo ih imali, kad ih sada ne možemo ni u tragovima naći osim kao puku želju, utopiju? Dakle, Trbićeva zamisao je inventivna i darovita, ustvari, bremenita našom stvarnošću i njegova priča je zato evidentan iskaz koji otvara i proširuje naše vidike. U žargonu Zuke Džumhura, rahmetli, Trbićev roman mogao bi biti nekrolog jednoj čaršiji.

Sama forma koju u fragmentima Trbić nominira kao: zapis, ustvari podcrtava

dokumentarnost teksta i činjeničnost njegovog polazišta i autorske zamisli. Dakle, to je dominantno, a uvjetno kazano, poigravanje s dokumentarnošću."¹

"Legenda o Bijeloj džamiji" je, kako je to u podnaslovu knjige rečeno, roman u 30 zapisa, a napomena na prvoj strani glasi: "Svaka sličnost sa stvarnim ličnostima i događajima je namjerna."

ALHEMIJA RIJEČI

Postupak lažne dokumentarnosti, kombinacija stvarnih i lažnih dokumenata, ličnosti i događaja, fragmentiranost tkiva romana – to je već odavno etabrirani književni metod kojim pisac pokušava uvjeriti čitaoca da on nije sveznajući božanski posmatrač, već bilježnik koji samo iznosi ono što je saznao. To je, od vremena Flobera, a naročito nakon Borhesa, uobičajeni način pisanja. Sjetimo se velikog pisca Ive Andrića. Njegovi romani, pogotovo "Travnička hronika", zasnovani su na interpretaciji istorijske građe, dok je, uz to, "Na Drini ćuprija" pisana vizionarski moderno: kao zbirka zasebnih priča koje veže samo jedna tanka nit – most koji odlolijeva čudima istorije. Roman je danas sveobuhvatni književni žanr, koji u sebi objedinjuje i istoriju, i esej, i poeziju, i dramu, to je izlomljena, fragmentirana kombinacija stvarnog i mogućeg, to je duboka vreća čarobnjaka iz koje izlaze samo prividi. Pokazao je to svojevremeno Danilo Kiš, čuvenom odbranom svog književnog postupka u "Grobnici za Borisa Davidovića", okončanoj objavljivanjem neprevaziđene polemičke knjige "Čas anatomije". U "Grobnici" su, kako sam Kiš kaže, navedeni mnogi izvori, pravi i lažni, i to ne samo knjige, hronike i dokumenti, već i imena, takođe prava i lažna. U svijetu književne mistifikacije miješaju se stvarnost i fantazija, do te mjere, da se više

¹ Atif Kujundžić: Jusuf Trbić, Legenda o Bijeloj džamiji, Roman u 30 zapisa, *Gradačački glasnik* br.32, novembar 2011. god. str. 121

ne razlikuje šta je šta. A insistiranjem na navodnoj dokumentarnoj građi, na činjenicama i svjedočenjima pisac ne samo što afirmiše svoj književni postupak, već želi da uvjeri čitaoca u istinitost priča, u kojima “ništa nije neprovereno i proizvoljno, nego kao da je sve preneseno iz neke veličanstvene, božanske arhive, gde su sve misli, svi postupci svih ličnosti zabeleženi, kao da pisac raspolaže arhivima, dnevnicima, sudskim aktima, memoarima, intimnim beleškama, pismima tolikih anonimnih, neistorijskih i sporednih ličnosti... pisac sad više ne prodire u svoje junake sa božanskim sveznanjem, nego na način Božijeg arhivara i zapisničara...”² Za razliku od realističke književnosti pisac više nije božanski stvaralac koji zna svaku misao svojih književnih junaka, već bilježnik koji iznosi činjenice. Zato ni navedeni izvori nisu stvarni, jer u književnom tekstu, kako kaže Kiš, pisac je jedini autentični izvor svega, svih priča, imena, događaja, čitavog tog fiktivnog svijeta, a izvori su samo dio ukupne mistifikacije koju tekst proizvodi.

Takvu sliku nudi i “Legenda o Bijeloj džamiji”, to je pomalo neobična mješavina dokumentarnog i književnog, fiktivnog i stvarnog, sna i stvarnosti, roman kompoziciono sklopljen od 30 zapisa, zapravo pisama i navodnih ili nepostojećih dokumenata, ispisan arhaičnim jezikom koji obogaćuje i dopunjuje leksiku, uokvirenog u modernoj formi. Temelj višeslojnog književnog tkiva jeste sudbina kulturne baštine osmanskih vremena na teritorijama koje su nekad pripadale Turskoj carevini i naroda koji je ostao na pustom ostrvu usred uzburkanog evropskog mora, okružen susjedima koji žele njegov nestanak. To je priča o traganju za identitetom i izgubljenim istorijskim pamćenjem, ispričana kroz dijelove snova, sjećanja, zapisa, istorijskih činjenica, stvarnih ili izmišljenih ličnosti,

priča o gradu koji se nalazio na granici bosanskog ejaleta prema Evropi i u kojem su Bošnjaci vijekovima bili dominantni, a sad toga grada nema i nema Bošnjaka. Velika, dakako izmišljena, prirodna kataklizma vratila je vode nekadašnjeg Panonskog mora na površinu, grad je izbrisan, a cijela ta teritorija ušla u sastav nove srpske države. Decenijama nakon toga Ahmed Derviš, student istanbulskog univerziteta (Yilinda Istanbul Universitesi), čiji su roditelji porijeklom iz Bijeljine, započinje istraživanje o tome da li je ikad postojala Bijela džamija, koju je tu nekada podigao Sulejman Kanuni, Sulejman Veličanstveni, to jest – da li su postojali muslimani u Bijeljini. Istraživanje se odvija u okviru velikog projekta pod pokroviteljstvom UNICEF-a, a mentor, saradnik i sakupljač dopisa Ahmeda Derviša je njegov profesor Belkasim Abdulah, čiji su preci takođe živjeli u Bijeljini.

Istraživanje otkriva politiku laži i falsifikovanja istorije, čija su žrtva Bošnjaci bili decenijama, a pogotovo u posljednjem ratu, ali postavlja i jedno sudbonosno pitanje: da li su ti Bošnjaci i sami krivi zbog onoga što im se desilo. Da li su krivi zato što nisu pamtili i zapisivali, što su se prepuštili zaboravu, što knjige nisu štampali, što nisu ispoštovali ni prvoupućeni nalog Kur’ana? Da li su krivi što se nisu dovoljno borili za sebe i svoje pamćenje?

To je i pitanje i opomena Bošnjacima koji su već doživjeli da njihov grad bude, za njih, potopljen u periodu od 1992. do 1995. godine, da nestane svaki trag njihovog postojanja u tom gradu, kao što se dogodilo u Beogradu, Užicu, u tolikim gradovima u zemljama iz kojih je Turska zauvijek otišla. Da li su, na kraju, naučili da se bore za sebe, ili će njihove živote zauvijek prekriti prašina zaborava?

² Danilo Kiš, Čas anatomije, Arhipelag, Beograd 2012. god. 2012, str. 104

To je tema romana, koju mi je nametnula stvarnost. Naime, u istoriji Bijeljine, sve do početka trećeg milenijuma, ni jedan Bošnjak koji je živio u tom gradu nije štampao ni jednu knjigu, osim dvije zbirke pjesama Mustafe Grabčanovića. Naravno, ni ostali nisu pisali, pa čak ni Jevreji, koji su bili mnogo pismeniji od drugih, nisu ostavili ni jednu zapisanu riječ o sebi. To je čudno, jer Bijeljina nikada nije bila mali grad u okruženju. U tursko doba imala je i specifičan položaj graničnog ejaleta prema Evropi, što je omogućavalo razvoj žive trgovine i zanatstva, a to je, opet, privlačilo ljude iz drugih krajeva Carevine, što je intenzivirano nakon priključenja Bosne Austro-Ugarskoj. Tu su živjeli, skladno izmiješani, domaći ljudi, Srbi, Bošnjaci, Hrvati, sa došljacima Jevrejima, Mađarima, Cincarima, Egipćanima, Albancima, Nijemcima, Slovacima, Mađarima... I skoro niko ništa nije pisao. Koliko je lica i događaja otišlo u mrak, koliko je sjećanja nestalo, koliko je godina i vijekova prekrila prašina zaborava, koliko je zlatnih trenutaka otišlo niz rijeku vremena, koliko smo, svi zajedno, izgubili zbog toga? A kad je ovim krajevima protutnjao krvavi rat protiv Bosne, ispostavilo se da smo na putu potpunog zaborava: mnogi su pobijeni i raseljeni, porušeno je sve što je podsjećalo na staro, zajedničko vrijeme, sve džamije su pretvorene u prah i pepeo i izbrisane iz katastarskih knjiga, napisana je neka nova istorija i zaista se učinilo da Bošnjaka tu nikada i nije bilo.

Na početku drugog izdanja knjige napisao sam: *Kad pijesak godina iscuri između prstiju, kad vjekove i ljudske živote prekrije prašina zaborava i kad sve što je bilo utone u rijeku bez povratka, jedna napisana riječ biće dragocjenija od svega što je bilo i što jeste. Ako sljedbenici Knjige ne ostave trag svoj u glini vremena, ako ne zapišu sebe i svoje živote u knjigama, ako ne ostave ono što se ne briše i ne gori, jednom će neko po-*

staviti pitanje: jesu li oni ikada postojali i jesu li bili vrijedni najvećeg dara Božijeg – života? I jesu li, možda, sami krivi za sopstveno nestajanje?

Kad proplanke sjećanja prekrije tama, a u dubini vode nestane grad, ko će, za pedeset ili sto godina, znati da li su ikada bili i taj grad, i ti ljudi, i njihova Bijela džamija, koja je magičnom snagom dugo vezala sve niti njihovog postojanja u jedan sigurni ćilim stvarnosti? Jesu li bili, ili je sve to samo magla u kojoj su nestali i vrijeme, i ljudi, i sve što je bilo i trajalo? Ili ničega zapravo, nije ni bilo?

Ako ne pamtimo sebe i sve prije nas, kao da nikada nismo živjeli.

Ako ne zapišemo, zaboravićemo.

Ako zaboravimo, u vječitoj tami koja nas čeka, svjetlost više nikada neće pronaći naša lica.

ZAPISI O PROŠLOSTI

Roman počinje uvodom koji ispisuje Belkasim Abdulah, mentor mladog istraživača i priređivač knjige. Njegovi preci su iz Bijeljine, a u skici o njegovom životu lako je pronaći autobiografske elemente iz života pisca romana. Ahmed Derviš je mladić, takođe porijeklom iz tog grada, njegovo ime je, zapravo, posveta jednom neprevaziđenom književnom djelu. Derviš Ahmed (Nurudin) je glavna ličnost romana "Derviš i smrt" Meše Selimovića. Nakon uvodnih bilješki o Bijeljini, geografskom položaju, istoriji i tome slično (enciklopedijski podaci), slijedi navodni izvod iz dnevnika sultana Sulejmana Veličanstvenog, u kojem je sve djelo mašte, uključujući i lažni izvor (Suleyman i Kanuni defteri, str. 911-109, treći tom, Topkapi Saray Muzesi, Istanbul). I ovo je često citirano, bez imena autora, a naročito posljednji dio u kojem sultan, navodno, bilježi svoj san, u kojem ga je posjetila majka i savjetovala mu da baš na tom mjestu sagradi džamiju.

I ona mi reče: "Sine moj, svoj zadatak ti si ispunio, i raduj se nebesima. Učini još jedno. Ovdje, na ovom mjestu, podigni bijelu džamiju, od kamena i od sna, uzidaj u nju svoju tugu i svoju želju, svjetlo svoje u nju zatvori, nek gori dok ga veliki grijeh, kao velika voda, ne prekrije, a tada će se tvoja džamija na nebo uzdići, da sija, poput zvijezde koja će ti osvijetljavati put kad po dženetskim baščama kreneš."

Tako reče moja majka. I neka tako bude.

Zapis o slavnom turskom putopiscu Evliji Čelebiji napisan je u stilu detektivskog romana. Uz originalni dio iz njegovog putopisa u kojem govori i o Bijeljini, ide i tekst o njegovom izgubljenom djelu "Šikkanama", u kojem je, kako pisac kaže, Čelebija pisao i o Bijeljini i njenoj Bijeloj džamiji. To djelo je izgorjelo u požaru, a upravo taj dio, koji govori o Bijeljini, spašeno je na volšeban način, niko ne zna za to, i priređivač ga objavljuje prvi put. Sličan postupak je primijenjen i kod "dopisivanja" knjige Egona Ervina Kiša "Zapiši to, Kiš". Slijedi niz stvarnih imena i podataka, originalni izvodi iz knjiga Mustafe Grabčanovića i hafiza Abdulaha Budimlije, kao i istiniti podaci iz izmišljenog pisma SANU. Pismo Ali-paše Fidaħića iz Trapezunta, iz progonstva 1838. godine, sjećanje imama Bijele džamije Salih-halife iz 1764. godine, pismo nekadašnjeg bijeljinskog gradonačelnika Avdibega Salihbegovića I drugi tekstovi koji su izronili iz mašte autora, izmišljeni citat iz Enciklopedije Britannica, lažna imena i pravi podaci, i obrnuto, sve je to dio ukupne književne mistifikacije u tekstu koji će čitaoca i iznenaditi, i naučiti, i zabaviti. Bar je takva bila moja namjera.

A zašto je navodno pismo Husein-efendije toliko interesantno čitaocima? Ja to ne znam. Prosudite sami.

Vrli moj i svake hvale vrijedni aħbabu

Evo se u neko doba i moja duša malo smiri, te uzeh kalem, divit i hartiju da ti habere pošaljem iz ovoga novoga moga života, iz ovoga dunjaluka kojega do juče ne mogodoh ni zamisliti, a sad ga svojim prihvatam. Godine prodoše otkad iz našega rodnog kraja odosmo, evo sad će punijeh dvaest i pet, i skoro dvaes i tri kako Bosnu našu napustismo, al opet, kad treba da se javim tebi il kome drugome tamo, mene taka tuga spopane, taka slabost, ko morija kaka, ko tehre najveće, da kalem jedva u ruku pri-fatim. Rane mi se otvore na srcu, ko da to juče bješe, il ko da nikad bilo nije, ko da ružan san sanjam, pa jedva čekam da se probudim. Al se probuditi nikako ne umijem.

Pa mi namah na oči Užice naše izide, sjajno i veliko, kako je i bilo, da mu je i Stambol mogo zavidjeti. Ko god u njega dođe – jedva iz njega ode, toliko mu se teško od one ljepote rastati. Diljem svijeta bijaše Užice poznato koliko god nekad slavna Kordoba. Da se neumrli Abdel Rahman, Allah da mu osvijetli pute, pridigo iz groba, nikaki drugi grad na zemaljskom šaru ne bi našo da u njemu živi, već Užice, kad već njegove Kordobe nema i ne more je biti. Samo Užice. Užice opjevano, Užice prelijepo.

Da nas je grom udario, da nas je šejtan vrelom šakom prignječio, da se planina otvorila, ne bi nas ništa toliko ojadilo ko vjest da ići moramo. Da ići moramo, da se halaliti moramo od onoga što bijaše naše čitavu jednu vječnost, dugu i neprekinutu. I oči čim zatvorim, onaj mi silni plamen u glavi zaigra, kad nam Užice naše zapališe. I to oni isti što ih braćom svojom prifatismo, s kojima hljeb i radost dijelismo, s kojima se pobratismo. Tri je dana Užice gorjelo džehenemskim plamom, tri su dana duše naše umirale od toga plamena, tri dana se oni koje voljesmo naslađivahu našijem patnjama. I kad sve gotovo bješe, tavnii se puti pred nama otvoriše, noć duboka što nam, evo, traje već dvaes i pet predugih ljeta. Skupismo se tada ko pred Silah ćuprijom, da po-

gled najzadnji na popaljeno Užice bacimo. A đevojke se naše, od silna prkosa i od ljuta očaja, u kolo ufatiše, pa zapjevaše :

“Oj Užice, mali Carigrade,
dok bijaše, dobro li bijaše”

I odosmo. Oni što nas, koliko juče, braćom svojom nazivahu, ispratiše nas halakanjem i pogrdama nečujenim. A za ciglo nekoliko mjeseci dođoše do nas crni glasi. Ti isti srušiše i savniše sve što još ostade, svaku gredu, svaki ubogi zid. Nestadoše, kao rukom džehenemskom izbrisane, i džamije, i mektebi i hamami, i hanovi, sve kuće naše zauzeše i razvališe, sva turbeta u zemlju učeraše, sva mezarja zaoraše, ne ostade ni traga najmanjega, ni kamena na kamenu, ni glasa jednoga, ni travke što naša bijaše. Ničega, ko da ničega nikad ni bilo nije. Ubiše nas žive, i ubiše sve naše mrtve, i ni trunke od našijeh stotina godina ne ostade, moj hafize. Ništa. Ko da našeg nikad ne bijaše.

Ne šćedoh tad u Aziziju, što nam je nuđaše, na Savi, no se tvome domu zaputih. A ti me ko pravoga dosta primi, i s tobom, u tvojoj mudrosti i poštenju, nešto utjehe nađoh, i smirenja nešto. Dvije godine ostavljao si me u tvojoj bijeloj Bijeljini, al ja svome hastaluku dohakati ne mogodoh. I još kad sam vidio one iste kako se i vama pod kožu uvlače, kako vas braćom svojom nazivaju, a u očima njihovijem prepoznah istu onu tminu akšamsku koja nas prekri i udavi, e, ja te tada, ustrašen, pozvah da idemo skupa. Jer će taj mrak i tebe stići, kad-tad. No, ti mi nisi povjerovo, moj hafize. Ti ostade, a ja put pod noge. Ti svoj put odloži, a ja krenuh među tuđi svijet da svoj mir susretne. Il ahiretsku kapiju da nađem.

I kako mi je, pitaš, jesam li se konačno naviko, jesam li na svoje nogom stao za sve ove godine? Kako je našem narodu, Bošnjanima našim, u ovom vilajetu što nije naš?

Znaš kako nam je? Ko da nas je šejtan svojeručno nebrojenih sibirima posuo, ko nekim pepelom, i mi, kad iz postojbine svoje

krenusmo, ko da iziđosmo iz svojijeh života, iz svega što smo znali, kontali i činili, i uniđosmo u nečije tuđe živote. Pa nam u početku čudni ti tuđi životi, neudobni nekako, sve nas žulja, i lijepo i ružno, i dobro i loše, sve nam smeta, ni žal nam nije žalna, ni radost rahatna, ni beričet, i kad ga ima, za srce nam prirastao nije.

I dugo tako hodasmo uzduž i poprijeko tim tuđim životima, kao čikmom, bez izlaza, tražeći sebe u toj pregustoj tmini, al sebe ne nađosmo. No se, malo-pomalo, polagahno, kako je insanima jadnim suđeno i dosuđeno u nekom kutku beskrajne i nemjerljive Allahove brige, svikosmo nekako i na tuđu kožu, i na tuđu riječ, i na tuđe adete, na sav taj život koji do juče ni zamisliti nismo mogli, i taj nam život postajaše sve manje žuljevit i mučan ko što nekad bješe. I eto, guramo nekako svoju tegobu uzbrdicom od sabaha do jacije, i nije nam više tako zorli i turobno. Baca na sve milostivi Allah ljekovitu prašinu zaborava.

Samo se nekad, u po noći, bez razloga, probudimo ustrašeni. U mrak se zagledamo, pa se zapitamo: “Bože milostivi, hoćemo li se ikad vratiti u naše živote, poharane?”

I kako god na tebe i na tvoje mislim, moj hafize, sve se na jedno vrnem. Kako je rahmetli Evlija Čelebija, Allah mu dao svih sedam dženneta, kako dođe u naš boscanski vilajet, u kojem se još ni jedno nebo mirno ogledalo nije, pogodi i šta smo, i kaki smo. I vako zapisa u svoj blagoslovljeni defter: “Nisu oni glupi, samo im pamet sporo dolazi.”

I pogodi, vallahi billahi! I pogodi, dragoga mi Allaha! Kako nas vide, tako i pogodi! Svi smo taki, od prvog do zadnjega. Al mi sebe poznavali nismo, makar smo sami sa sobom živjeli od kako je svijeta i vijeka. I vazda treba da nas planina u lice udari, pa da vidimo jasno one oko sebe. I sad se polahko, ko oni sa dna kace, ko prava hezela, ko da smo fukara u mozak il hrsuzi najobičniji, sad se, rekoh, mi proćerani, u pamet

vrnusmo. I sve nam jasno postade. I bi nam lakše na srcu našem, ko da progledasmo.

Al kasno, moj hafize. Sad nam pamet i ne treba, sad sve to slobodno moremo u jaliu baciti.

Mi znamo sad ko smo mi i ko su oni. I šta nam iza leđa spremaše, dok smo skupa, za jednom sofrom bili. A znate li vi, dobri moj hafize? Jes, belćim je i to suđeno, da neko zna namah, a neko podocnije – ako doživi. Pa se nadam: možda se i dušama vašim jednom istina otvori, pa da se sami sa sobom susretete, da sami sebi u oči pogledate, da znate ko ste i šta ste i šta vam valja činiti. A ako toga ne bude – ostaće vam samo da sami sebi katil-ferman ispišete i gajtanli smrt odaberete.

Toga se bojim: da i vas jednom isto zlo od istijeh ljudi ne pogodi a da se ne nadate, pa da se, ko i mi, nakon svega probudite i osvrnete oko sebe. Al da vam bude kasno, ko nama, hafize. Pa te preklinjem: budite se dok još vremena ima, podzidajte svoje rabatne živote, uspravite se, stanite na noge, hafize, duše svoje operite, da ne morate, ko mi, glavu obarati onoga dana kad se svi budemo morali u dragoga Allaha zagledati.

A za koga će na ovome svijetu sabaha biti, a za koga neće – to mi sami određujemo, to mi sami moramo za sebe izboriti i zaslužiti, moj hafize.

KNJIŽEVNOST I ISTORIJA

Napisao sam, naravno, i obećani odgovor hafiza Abdulaha Husein-efendiji, ali je on, iz meni nepoznatih razlog bio manje zanimljiv čitaocima, mada je pisan na isti način. Čak i moja pjesma o obnovi bijeljinske Atik džamije čitana je više puta u TV zapisima i emisijama kao istorijsko štivo. Čudni su putevi čitalački. Ali, najzanimljiviji je, čini mi se, slučaj navodnog pisma slavnog slikara Haima Pinta iz Meksika (izmišljenom) rođaku Dinku Altarcu u Bijeljini. Naime, istražujući prošlost Bijeljine i Janje za potrebe moje knjige

“Čuvari vremena” sakupio sam podatke o Jevrejima, pa sam to iskoristio za pisanje ovog teksta. U njemu se pominje mnogo stvarnih imena i biografskih podataka, ali samo pismo, kao i navedeni Altarac, plod su mašte. Pa ipak, pismo se našlo u jednom naučnom djelu. Neko je, valjda, pročitao moj tekst o bijeljinskim Jevrejima na stranici našeg “Preporoda”, pa sam dobio poziv da učestvujem u radu naučnog skupa o sudbini Jevreja u BiH. Nisam otišao, jer sam mislio da ja, pošto nisam historičar, ne spadam u takvo odabrano društvo, pa mi je bilo pomalo neprijatno da odem. Ali sam ubrzo dobio dva primjerka kapitalnog djela “Tragovima naših komšija: Jevreji u Bosni i Hercegovini i holokaust”, na bosanskom i engleskom jeziku (sa posvetom), dvije obimne i odlične knjige, bogato dokumentovane i lijepo uređene. Izdavač je Institut za istoriju Sarajevo, autori su Anisa Hasanhodžić i Rifet Rustemović. Na moje veliko iznenađenje, na 77. stranici nađem tekst o Jevrejima Bijeljine. Ispod naslova moto – dvije kratke rečenice iz mog pisma Haima Pinta, i, u dnu stranice, fusnota u kojoj piše: “Iz pisma Haima Pinta advokatu Dinku Altarcu u Bijeljini, 23. IV 1980. godine, citirano prema Jusuf Trbić, Legenda o Bijeloj džamiji, roman u 30 zapisa, Bijeljina 2014, str. 232-234”. Slijedi niz istorijskih činjenica, a na 92. i 93. strani skoro cijelo pismo, kao istorijski dokument i, praktično, dio istorije i istorijskog pamćenja. Roman kao istorijska građa? Bio je to, bar za sad, vrhunac mistifikacije ili, ako hoćete, zbrke koju je moj roman nehotično izazvao.

A ja, kako starim, sve više mislim na zavičaj, na Bijeljini u kojoj sam se rodio, na Tuzlu u kojoj sam odrastao, na ono što je još ostalo ispod prašine vremena. Često mi pred oči izađe moja kuća na ulazu u sokak, puna svjetla i nekako lepršava, kao da ne stoji na zemlji. I naša brojna familija, ujaci Izrael, Isak i Elijan, rođaci Haim i

Sara Salom, tvoj otac Aron, naš vjeroučitelj u Meldaru, pa mi, djeca, bila nas je čitava gomila, a bijaše tad, po popisu iz 1910. godine, ravno četiri stotine četrdeset i sedam jevrejskih kuća u Bijeljini, čitava mala kolonija. Pokušavao sam da saznam nešto više o našim bližnjima koje je progutao crni mrak holokausta. Svoju knjigu o Jevrejima Bosne i Hercegovine poslao mi je rođak Avram Pinto, nešto sam saznao i sam. U Bijeljini su dugo živjeli samo sefardi, a sa austrougarskom okupacijom stigli su i aškenazi, i bijaše u početku velika nesloga među njima, sve dok ne izgradiše veliki hram, zajednički, sa galerijama na spratu i sa dva tornja, i ta ih sinagoga pomiri. Mahom su bili trgovci, bogati i sposobni, i Bijeljina se, u to doba, po njima prepoznavala. Isak Alkalaj, Mošo i Avram Danon, Abraham i Avram Finci, Gabor Grinfeld, Haim, Papo, pa Arpad Vajs, Mošo Montiljo, Jakub Perera i tvoj ujak Moric Semo, najbogatiji od svih, i nama najdraži. Jer je bio vlasnik bioskopa "Edison", u koji smo vazda puštani bez karte. Sjećaš li se kako smo tonuli u mrak i pokretne slike, kao u najljepše snove?

Divna sjećanja na djetinjstvo u Bijeljini ne napuštaju me ni danas. Kakva je samo bila sloga s komšijama muslimanima, mi smo s njima rasli i živjeli kao da nismo dva naroda, već jedan. I kao što je nas okupljala i vezivala naša sinagoga, njih je za ovaj svijet držala njihova Bijela džamija, a oba hrama, tako različita, u mome se sjećanju stapaju u jedan, sav od čipke snova i svile sjećanja. Nisam mogao odoljeti, pa sam i jedan i drugi, i sinagogu i Bijelu džamiju, utkao u dva velika murala, jedan je u Los Anđelesu, a drugi ovdje u Meksiku, u Santa Kruz, i jedan i drugi su na nebu, na oblacima počivaju, daleko od kaljuge života, čisti i bijeli, kao ptice koje iz srca izlijeću u

nebesku slobodu. Naravno, objašnjavao sam da se radi o nečemu drugome, o "umjetničkoj slobodi" i tome slično, ali moja duša zna da je to malo vraćanje duga zlatnim godinama u kojima je našim životima vladala bezbrižnost.

...Eto, moj Dinko, umjesto da mirne penzionerske dane provodim u laganom radu i uživanju, ja se sve više vraćam davnim vremenima koja mi dušu truju i ne daju mi da se smirim. Zamoliću te da mi napišeš šta je još ostalo od nas u Bijeljini, ima li sačuvana neka kuća, neko dvorište, groblje, neki znak, ima li ikakvog traga naših koraka na bijeljinskim ulicama, ima li makar blijede sjenke naše u starijim ljudima koji bi mogli da se sjećaju. Ima li ičega, ili je sve to samo san starog čovjeka koji svijet boji sve bljeđim bojama?

U knjizi se, s vremena na vrijeme, ponavljaju izvještaji o velikim poplavama, koje su u prošlosti zadesile Semberiju, kao nekakva zlokobna opomena, a na kraju je epilog u obliku izmišljenog teksta iz časopisa The New York Times o semberskoj kataklizmi, pa sličan tekst pod naslovom "Jezero se vratilo kući" iz World Geographic Journala, a onda očekivana obavijest iz udruženja American Oriental Society, koje je vodilo istraživanje, tačnije otkaz Ahmedu Dervišu, jer, kako kažu, on nije uspio dokazati da je Bijela džamija u Bijeljini ikad postojala.

Tako se završio taj moj književni eksperiment, bar kad je pisanje u pitanju. A koliko ću puta još vidjeti moje tekstove koje neko prenosi kao autentične zapise i pisma, to niko ne može znati. Književno djelo ipak ima svoj sopstveni život, nezavisan od volje autora. Pa, neka mu bude.

SUMMARY

THE SECRET LIFE OF A NOVEL

Literature is a fascinating realm that takes us into different worlds and allows us to experience various destinies and realities. The author of the article emphasizes not only the importance of words and books, which enrich our reality, but particularly highlights the significance and characteristics of a literary technique that combines real and false elements, fragmentariness, and mystification. As an example, he mentions Danilo Kiš, who skillfully employed such techniques in his works. His novel "Grobница za Borisa Davidoviča" is an extraordinary example of literary mystification, where reality and fiction intertwine in an intriguing way. In literary works where writers employ such a technique, they do not appear as "divine" creators anymore, but as chroniclers who present facts and their sources. However, even these sources are not real because in the literary work, the source of everything is literally the creator himself: both the names and events and the "whole fictional world." The author is right in claiming that the sources are "just part of the overall mystification that the text produces." In this article, he provides the reader with a retrospective of the creation and interesting "journey" of his novel "Legenda o Bijeloj džamiji" – from reality to fiction and back. It is precisely in this novel that the "somewhat unusual mixture of documentary and literary, fictional and real, dream and reality" is skillfully intertwined: It consists of 30 skillfully arranged texts, actually fictional letters and documents that never existed in reality. The archaic style and language in which these texts are written achieve their authenticity as they hover between reality and dream. And so begins the "secret life of the novel."

